

АГРОПОТЕНЦІАЛ СХІДНОЇ ЧАСТИНИ ОПІЛЛЯ В МЕЖАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ

В процесі господарської діяльності людини багато природних ландшафтів перетворюється в агроландшафти: 1) антропогенні ландшафти, природна рослинність яких на переважній більшості території замінена агроценозами (біотичне угруповання, яке створене з метою отримання сільськогосподарської продукції і регулярно підтримується людиною; йому властива низька екологічна надійність але висока врожайність (продуктивність) одного або кількох вибраних видів); 2) пейзаж сільської місцевості [3, с.13]

Досліджувана горбогірна територія східної частини Опілля характеризується значною часткою сільськогосподарських угідь в структурі використовуваних земель – 60,3 % (102,6 тис. га). В складі сільськогосподарських угідь переважає польовий тип ландшафтів, який займає 39,4 % (67,1 тис. га). Агроспогосподарська функція ландшафту є однією з провідних для даного регіону (йї належить друге місце після природоохоронної та рекреаційної), тому важливим є обґрунтування перспектив використання агропотенціалу східної частини Опілля відповідно до регіональних засад збалансованого розвитку. Якщо раніше пріоритетне значення в даному регіоні належало розорюванню земель та отриманню максимальної економічної вигоди від використання агропотенціалу без врахування екологічних вимог, то сьогодні першочергового значення набуває забезпечення здорових умов життя та діяльності населення, охорони природи, а інтенсивному використанню агропотенціалу відводиться дещо менша роль.

У структурі класу сільськогосподарських ландшафтів виділяють польовий, лучно-пасовищний, садовий типи.

Польовий тип сільськогосподарського ландшафту займає 39,4 % (67,1 тис. га) досліджуваної території. Специфічною рисою його є щорічне розорювання ґрунтового покриву, подекуди без дотримання правил оранки схилених та горбистих місцевостей, тобто механічний вплив. На ландшафт здійснюється також хімічний вплив (внесення мінеральних добрив, пестицидів), проводиться, часто непродумане, створення штучних агрофітоценозів (вплив чергування культур та технології їх вирощування), здійснюється осушення, зрошення, терасування схилів.

Землеробський вплив є одним з найбільш тривалих в часі. В результаті розорювання і знищення природної рослинності, яка акумулювала дощові і талі снігові води і регулювала водний режим, ландшафти стали ерозійно нестійкими, відбувається втрата значної кількості гумусу, значної шкоди завдає вплив води і вітру.

Розорювання ґрунтів на великих площах призводить до активізації вітрової ерозії, різкого зниження природного ландшафтного і біологічного різноманіття і загального зниження екологічної захищеності ландшафтів.

Одним з головних впливів на ландшафт є односторонній процес втрати поживних речовин разом із зібраним врожаєм, що вимагає постійної їх компенсації у вигляді добрив.

Територія східної частини Опілля характеризується значним ступенем розораності земель, який коливається від 15% в Мечишівській с.р. до 72,7% в Літятинській с.р., Бережанського району.

Найменша розораність земель (<20%) характерна для Курянівської с.р. (18,1%), Мечишівської с.р. (15,0%), Підвисоцької с.р. (18,6%), Рогачинської с.р. (15,6%) Бережанського району.

Найбільшою розораністю (>60,1%) характеризуються Літятинська с.р. (72,7%), Надрічнлянська с.р. (60,2%) Бережанського району, Гориглядівська с.р. (60,5%),

Григорівська с.р. (68,8%), Олешівська с.р. (70,2%) Монастириського району, Галицька с.р. (70,5%) Підгаєцького району, Возилівська с.р. (62,4%), Озерянська с.р. (69,8%) Бучацького району, Августівська с.р. (78,2%), Дибщенська с.р. (65,6%), Кривенська с.р. (62,6%) Козівського району.

Значна частина орних земель приурочена до схилкових та горбогірних територій, що сприяє процесам ґрунтоутворення і змиву верхнього родючого шару ґрунту.

Для польового типу сільськогосподарських ландшафтів характерне поєднання культурних видів рослин та бур'янів, що взаємопов'язані і взаємодіють між собою.

Вирощування озимої пшениці, гречки, кукурудзи, картоплі, цукрового буряку, конюшини, льоцери та пов'язані з ними заходи агротехніки визначають певні особливості (мікроклімат, водний та ерозійний режим) польового типу ландшафтів.

Лучно-пасовищний тип сільськогосподарського ландшафту представлений такими видами використання земель: сіножаті, які займають 3% (5 тис. га) досліджуваної території, пасовища, що займають 16,9% (28,8 тис. га). Сконцентровані вони переважно на схилах долин річок, в заплавах, в балках, частина сіножатей створена штучно в результаті розорювання і посіву конюшини, льоцери та ін.

Частка сіножатей і пасовищ в структурі земельних угідь коливається від 5,3% в Підгаєцькій м.р. до 50,6% в Мечицівській с.р. Бережанського району. Найменшою частка сіножатей і пасовищ (<10%) є в Бережанській м.р. (7,2%), Гориглядівській с.р. (9,8%), Олешівській с.р. (8,6%) Монастириського району, Мужилівській с.р. (9,4%), Староміській с.р. (6,0%), Підгаєцькій м.р. (5,3%) Підгаєцького району, Конюхівській с.р. (8,1%) Козівського району, Космиринській с.р. (8,7%), Сновидівській с.р. (9,4%) Бучацького району. Найвищою частка сіножатей і пасовищ (>30%) є в Божиківській с.р. (37,6%), Курянівській с.р. (31,0%), Мечицівській с.р. (50,6%), Нараївській с.р. (38,9%), Рекшинській с.р. (42,1%), Саранчуківській с.р. (32,3%) Бережанського району, Вербківській с.р. (30,1%) Монастириського району, Годівській с.р. (42,2%), Заруддянській с.р. (46,6%) Зборівського району.

В заплавах річок сіножаті не відзначаються великою врожайністю. На схилах долин річок переважає випас худоби, трав'яний покрив представлений типчаком, тонконогом, вівсяницею, які є малопродуктивними. В останні десятиліття зросли площі культурних сіножатей і пасовищ, що відзначаються більш високою продуктивністю, порівняно з природними.

Садовий тип сільськогосподарського ландшафту займає лише 1% (1,7 тис. га) східної частини Опілля в межах Тернопільської області. Найбільшою частка багаторічних насаджень (9,4%) є в Жовнівській с.р. Бережанського району, відсутні вони в Бишківській с.р. Козівського району. Значні площі (>2%) вони займають в Лапшинській с.р. (2,2%), Слов'ятинській с.р. (2,1%), Бережанській м.р. (2,2%) Бережанського району, Горожанській с.р. (3,6%), Задарівській с.р. (2,2%), Олешівській с.р. (2,1%), Коропецькій сел.р. (2,1%) Монастириського району, Галицькій с.р. (3,5%) Підгаєцького району, Дибщенській с.р. (2,4%) Козівського району, Стінківській с.р. (2,1%) Бучацького району, Заруддянській с.р. (4,2%) Зборівського району. Найменшою частка багаторічних насаджень (<0,5%) є в Куропатницькій с.р. (0,4%), Курянівській с.р. (0,4%), Потуторській с.р. (0,3%), Рибницькій с.р. (0,4%), Рогачинській с.р. (0,3%) Бережанського району, Бертниківській с.р. (0,1%), Гончарівській с.р. (0,4%), Гранітненській с.р. (0,2%), Завадівській с.р. (0,3%), Заставецькій с.р. (0,4%), Комарівській с.р. (0,4%), Криницькій с.р. (0,2%), Підлісненській с.р. (0,3%), Тростянецькій с.р. (0,4%), Швейківській с.р. (0,2%), Яргорівській с.р. (0,2%) Монастириського району, Вербівській с.р. (0,4%), Завалівській с.р. (0,4%), Мужилівській с.р. (0,3%) Підгаєцького району, Озерянській с.р. (0,4%) Бучацького району, Годівській с.р. (0,3%), Розгадівській с.р. (0,2%) Зборівського району.

Садівництво є давньою галуззю господарської діяльності людей цього регіону. Сади

розбивались переважно на схилах долин річок і горбів, в балках. Значно зменшились площі садів після першої світової війни. На сьогоднішній день більшість садів росте в приватних господарствах, вони невеликі за площею і характеризуються досить високою врожайністю. Основними садовими культурами є яблуна, груша, слива, вишня, черешня, грецький горіх зі значним переважанням яблуні. Подекуди вирощують персики, айву та ін.

Садові ландшафти в деякій мірі схожі на лісокультурні, але відрізняються від них більшою глибиною антропогенного впливу на ґрунти, що полягає в розорюванні міжрядь та внесенні мінеральних та органічних добрив. Крім того, обрізання плодкових дерев, обприскування ядохімікатами та щорічний збір урожаю формують своєрідні риси садових ландшафтів, які відзначаються специфічним мікрокліматом.

Давно освоєні землі на протязі тривалого часу зазнавали інтенсивного господарського впливу людини, що призвело до виснаження природних ландшафтів, подекуди навіть їхньої деградації. Оскільки землекористування не завжди здійснювалось із дотриманням науково обґрунтованих норм і було орієнтовано на досягнення високого економічного ефекту, це призвело до порушення природних зв'язків між окремими компонентами ландшафту.

Стратегія узгодженого розвитку вимагає принципово нового підходу до перспективного використання агропотенціалу території, який полягає в усуненні дисбалансів між трьома складовими природно-антропогенної системи: природою, населенням та господарством.

В проєкті організації території необхідно передбачити оптимальне співвідношення угідь різного призначення, раціональне співвідношення їхніх площ, взаємне розміщення, форму і розміри, режим використання, необхідні меліорації, заходи з охорони. Конкретні рішення визначаються, з однієї сторони, соціальним замовленням, а з іншої – будовою самого ландшафту і тим спадком, який залишила попередня господарська діяльність. Інтереси економіки і охорони природи не завжди співпадають. Більше того, нерідко вступають в протиріччя інтереси різних галузей виробництва.

Розвиток та вивчення екології останнім часом призвів до переорієнтації поглядів суспільства на принципи і способи одержання врожаїв. Зокрема дійшли висновку, що рільництво повинно спиратися на динамічну рівновагу складових агроєкосистем, яка забезпечує продуктивність ценозів протягом тривалого часу на відміну від переважаючого ще донедавна принципу досягнення максимальної кількості продукції і економічного ефекту, не враховуючи функціональні негативні зміни в геосистемі. [2, с.211]

Екологічні проблеми, насамперед проблема ерозії ґрунтів, не зменшились і в зв'язку з проведенням земельної реформи. Малопродуктивні та ерозійно небезпечні землі ввійшли до паїв і частково передані у приватну власність без обмежень у їх використанні. Господарування на землі нових власників часто спрямовується на отримання максимального прибутку без врахування її подальшої долі.

Необхідно визначити ареали екологічного оптимуму для окремих культур, які забезпечать найвищу врожайність при незначних затратах, базуючись на даних про оптимізовану структуру земельного фонду в розрізі природно-сільськогосподарських зон і провінцій, про родючість ґрунтів, їх хімічні і фізичні властивості, про вимоги рослин до температури і вологості. Запровадження такого підходу дозволить зменшити площу ріллі без зниження валових зборів сільськогосподарських культур. [2, с.214]

Підвищення ефективності використання земельних ресурсів повинно забезпечити виконання наступних заходів: покращення стану та родючості ґрунтів; запобігання втрат продуктивних угідь шляхом введення високопродуктивних сівозмін; проведення комплексу ґрунтозахисних заходів; рекультивація земель; вдосконалення механізму відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва при вилученні земель для несільськогосподарських потреб тощо.

Для вирішення проблем охорони та відтворення земельних ресурсів необхідно провести:

- оптимізацію площ сільськогосподарських угідь та зменшення ступеня їх розораності;
- вдосконалення структури земель сільськогосподарського призначення та їх збагачення природними компонентами;
- обмеження руйнівного інтенсивного використання екологічно уразливих земель;
- здійснення консервації сільськогосподарських угідь із дуже змитими ґрунтами на схилах крутизною понад 5-7⁰.

Екологічна оптимізація є стратегічним напрямом використання земель сільськогосподарського призначення. Необхідним є встановлення екологічно доцільних і економічно вигідних співвідношень між різними видами сільськогосподарських угідь. Одним з основних заходів щодо цього є консервація деградованих та малопродуктивних орних земель. Потрібно створити умови для відновлення родючості деградованих ґрунтів та захисту їх від негативних процесів.

Досліджувана територія є ерозійно небезпечною і сприятливою для яроутворення. Сітка ярів, що інтенсивно розвивається, порушуючи рівновагу в природному ландшафті, знищує цінні земельні угіддя, завдає шкоди дорогам та іншим господарським об'єктам. Це призводить до погіршення якості середовища проживання людини. Для повернення ерозійних ландшафтів в рамки межі стійкості і збереження їх в динамічній рівновазі з метою безпечного сільськогосподарського та іншого використання необхідним є проведення робіт з їх оптимізації.

Необхідно визначити оптимальну структуру земельних угідь для регіону, враховуючи його природні і соціально-екологічні умови. Потрібно розробити і обґрунтувати принципи і стандарти агроландшафтної організації землекористування на основі максимальної узгодженості земельних угідь та різних видів використання земель із природними ландшафтами.

В перспективі варто розробити обґрунтований довготерміновий план скорочення площі ріплі і заміни її екостабілізуючими угіддями. Ці заходи доцільно здійснити найближчим часом в господарствах сільських рад, які характеризуються найвищою розораністю земель. Це Літятинська с.р. (72,7%), Надрічнлянська с.р. (60,2%) Бережанського району, Гориглядівська с.р. (60,5%), Григорівська с.р. (68,8%), Олешівська с.р. (70,2%) Монастириського району, Галицька с.р. (70,5%) Підгаєцького району, Возилівська с.р. (62,4%), Озерянська с.р. (69,8%) Бучацького району, Августівська с.р. (78,2%), Дибценська с.р. (65,6%), Кривенська с.р. (62,6%) Козівського району.

Слід створити системи ефективного державного контролю за екологічно грамотним використанням земель забезпечити охорону ґрунтів в кожному аграрному господарстві. Необхідно підвищити зацікавленість власників землі та землекористувачів у збереженні та відтворенні родючості ґрунтів шляхом виплати компенсацій та зменшення оподаткування при умові проведення заходів, спрямованих на боротьбу з ерозією та деградацією ґрунтів. Потрібно розробити механізм економічної та адміністративної відповідальності землекористувачів за порушення екологічних вимог експлуатації сільськогосподарських угідь.

Література:

1. Денисюк Г.І. Антропогенні ландшафти правобережної України. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292с.
2. Новак Н.Є. Оптимізація на екологічній та економічній основі землекористування в Україні / Екологічні аспекти охорони родючості ґрунтів і навколишнього природного середовища. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Т.: Воля, 2006. – с.210-216.
3. Природно-ресурсний аспект розвитку України. – Київ: КМ Academia, 2001. – 112 с.
4. Реймерс Н.Ф. Природопользование: словарь-справочник. – М.: Мысль, 1990. – 637с.

Summary:

The problems of optimal using the land resources as the priority of balanced development is discussed in the article. One of questions which I examine in the article there are the prospects of the use the agropotential of territory.